

Daltonplan onderwijspedagogiek

Er zijn bijna driehonderd verschillende Daltonscholen in Nederland. *Verschillende*, want het onderwijs is niet overal gelijk. Ondertussen vertonen Daltonscholen veel overeenkomst met andere vernieuwingsscholen zoals Montessori- en Jenaplanscholen. Bovendien verbreiden vernieuwende gedachten en praktijken zich op grote schaal in het doorsnee onderwijs. Een en ander roept de vraag op wat het Daltonplan *eigen* is.

De vraag kan op minstens twee manieren beantwoord worden. We zouden het Daltononderwijs zoals het zich momenteel in ons land voordoet, in kaart kunnen brengen en vergelijken met ander onderwijs om het op grond hiervan te karakteriseren. De andere manier is terug te gaan naar de basis en de bron: hoe ziet het Daltonplan er oorspronkelijk eigenlijk uit? In het kader van het lectoraatsonderzoek willen we op den duur beide sporen volgen, zowel het empirische spoor als het principiële spoor. Maar we zijn begonnen met het tweede: terug naar de basis en de bron.

De onderhavige reconstructie van de oorspronkelijke onderwijspedagogiek van het Daltonplan is gebaseerd op het theoretische en praktische werk van Parkhurst, met name haar *Education on the Dalton Plan* uit 1922. Pedagogische, filosofische en didactische tradities en ontwikkelingen voor en na Parkhurst dienen als achtergrond en referentiekader voor interpretatie en herformulering.

Anders tot nog toe gebruikelijk is in Nederlandse, Duitse en Engelse teksten over het Daltonplan onderscheiden we (1) *filosofische principes*, (2) *pedagogische doelen*, (3) *didactische principes*, (4) *didactische kenmerken* en (5) *professionele kenmerken*. We hopen zodoende tot meer conceptuele helderheid en precisie te komen. Dat is noodzakelijk voor verder onderzoek en voor theorievorming en is handig met het oog op praktijken als visitatie, ondersteuning, lerarenopleiding, bijscholing en het onderwijs zelf.

Voor de overzichtelijkheid alvast in schema (zie volgende bladzijde):

Filosofische principes:

- Autonomie = zelfverantwoordelijkheid
- Socialiteit = wederzijdse afhankelijkheid en verantwoordelijkheid
- Rationaliteit = efficiëntie en utiliteit

Pedagogische doelen:

Algemene doelen

- Cognitieve en culturele ontwikkeling en vorming
- Morele en sociale ontwikkeling en vorming

Specifiek doel

- De mens die nergens bang voor is

Didactische principes:

Kernprincipes:

- Vrijheid
- Samenwerking

Algemene principes:

- Individualiseren = leerlingen individueel benaderen
- Activeren = leerlingen laten leren door zelf doen en zelf denken
- Interactiveren = leerlingen van elkaar en met elkaar laten leren
- Differentiëren = verschillen tussen leerlingen recht doen
- Contextualiseren = omstandigheden en omgeving recht doen

Didactische kenmerken:

- Werken met taken
- Zelf tijd indelen
- Vaklokalen en vakleerkrachten

Professionele kenmerken:

- Vakkundig en kindkundig
- Reflexief

1. Filosofische principes

Onderwijs volgens het Daltonplan beantwoordt aan drie filosofische principes:

- Autonomie = zelfverantwoordelijkheid
- Socialiteit = wederzijdse afhankelijkheid en verantwoordelijkheid
- Rationaliteit = efficiëntie en utiliteit

De eerste twee zijn antropologisch: mensen zijn op hun menselijkst als ze autonoom zijn en als ze sociaal zijn. De derde zou praxeologisch genoemd kunnen worden: praktijken zijn op hun best als ze rationeel zijn.

Autonomie, socialiteit en rationaliteit zijn klassieke principes. Ze worden onderkend en erkend door de meeste pedagogen, filosofen en gedrags- en maatschappij-wetenschappers. De relatie tussen de drie principes en de invulling van de drie veranderen door de tijd en verschillen per stroming, per discipline en soms per pedagoog, filosoof en wetenschapper. Bij Parkhurst lijken betekenis en rol van autonomie, socialiteit en rationaliteit de filosofie van haar omgeving en haar tijd te weerspiegelen, die van het begin-twintigste-eeuwse Amerikaanse Pragmatisme.

Autonomie

Centrale stelling van Parkhurst is dat de leerling op school de gelegenheid moet hebben om zichzelf te ontwikkelen en te vormen. Hij moet de ruimte krijgen om zijn eigen leren ter hand te nemen. Het leerplan dient begrepen en ingericht te worden als samenstel van *leerlingwerkzaamheden*, werkzaamheden die de leerling op eigen wijze kan organiseren en op eigen manier en tempo kan uitvoeren. Hoe zelfverantwoordelijker het kind handelt, hoe meer het leert en hoe beter het wordt als mens. Zelfverantwoordelijkheid faciliteert en optimaliseert zowel culturele en cognitieve als morele en sociale ontwikkeling en vorming.

Zelfverantwoordelijkheid geldt bij Parkhurst als basaal antropologisch principe. Ze benoemt het nergens uitdrukkelijk zo, maar het komt onmiskenbaar naar voren uit haar redeneringen: leerlingen zijn, net als mensen in het algemeen, op hun best als ze zelfverantwoordelijk zijn. Het is op school hierom het beste dat die zelfverantwoordelijkheid de kinderen gegund wordt. Vandaar het cruciale belang van kinderlijke vrijheid: “freedom” en “liberating the pupil”. Vrijheid is voorwaarde voor zelfverantwoordelijkheid. Vrijheid betekent in de Daltonplan-onderwijspedagogiek niets meer, maar ook niets minder dan dat de leerlingen de gelegenheid geboden wordt, dus de ruimte gegeven wordt, om het voorgeschreven en nodige werk *zelf* te plannen en te verrichten en zodoende zelf te leren.

Er is veel voor te zeggen om ter aanduiding van zelfverantwoordelijkheid de pedagogisch en filosofisch gangbare term ‘autonomie’ te hanteren.

Socialiteit

Het spreekt voor Parkhurst vanzelf dat mensen van elkaar afhankelijk zijn en hierom voor elkaar verantwoordelijk zijn. De wederzijdse afhankelijkheid en verantwoordelijkheid gelden voor zowel individuen als groepen onderling. Deze socialiteit mag in het onderwijs niet miskend en tegengewerkt worden, zoals volgens Parkhurst in de traditionele school veelal gebeurt, maar moet juist onderkend en bevorderd worden.

Sterker nog: idealiter functioneert de school als sociale gemeenschap, een werkgemeenschap van leerlingen en leraren. Is de school echt een gemeenschap dan ervaart het kind hoe afhankelijk het is van anderen en hoe afhankelijk anderen zijn van hem, dan leert het kind onwillekeurig antisociaal en asociaal gedrag af, dan went het kind even onwillekeurig aan samenleven en samenwerken en dan raakt het kind ermee vertrouwd dat het als lid van de gemeenschap “a co-worker (is) responsible to, and for, the whole” (EDP, p. 17).

Herhaaldelijk benadrukt Parkhurst dat de kern van het Daltonplan is dat de school een sociale gemeenschap wordt. Bijvoorbeeld aan het eind van *The Plan in Principle*, hoofdstuk 2 van *Education on the Dalton Plan*, waar ze alles nog eens samenvat: “the Dalton Plan ... suggests a simple and economic way by means of which the school as a whole can function as a community” (EDP, p. 24). Alleen zo kan het onderwijs recht doen aan de menselijke socialiteit.

Rationaliteit

In Parkhursts beschrijving en verantwoording van het Daltonplan is opvallend vaak sprake van efficiency-argumenten: zuinigheid en doelmatigheid tellen zwaar. Ook nuttigheid telt zwaar: de waarde van een praktijk wordt gemeten in termen van wat ze oplevert aan bruikbaar. De nadruk op efficiëntie en nut zijn bijvoorbeeld te herkennen in terugkerende zorgen als: Wat zijn de meest doeltreffende condities “which enable the teacher to teach and the learner to learn?” (EDP, p. 28); Hoe bevorderen we dat kinderen op school de kennis, vaardigheden en gezindheden opdoen die ze later echt nodig hebben in plaats van allerhande onnutte zaken? (bijvoorbeeld op de eerste bladzijden van *Education on the Dalton Plan*); Hoe voorkomen we dat kinderen hun tijd verdoen op school doordat ze op anderen moeten wachten of doordat ze de anderen niet kunnen bijbenen?; Hoe zorgen we ervoor dat leerkrachten zich volledig kunnen wijden aan het leren in plaats van niks anders doen dan orde houden en disciplineren? Kortom, Daltonplan wil rationaliseren: het onderwijs nuttig maken en efficiënt.

Bij Parkhurst is ook leren een rationele praktijk. In *Education on the Dalton Plan* noemt ze het de natuurlijke manier van leren: mensen zoeken instinctief de beste manier om een doel te bereiken, ze plannen wat ze gaan doen en zodra ze merken dat het niet doeltreffend is, dus niet oplevert wat de bedoeling is, passen ze hun plannen aan. Dat is leren. Kinderen leren precies zo, wanneer ze de kans krijgen althans:

“Children learn, if we would believe it, just as men and women learn, by adjusting means to ends. What does a pupil do when given ... responsibility for the performance of such and such work? Instinctively he seeks the best way of achieving it. Then having decided, he proceeds to act upon that decision. Supposing his plan does not seem to fit his purpose, he discards it and tries another (EDP, p. 19).

Leren is een kwestie van doelgericht proberen, ondervinden wat het oplevert, eventueel verbeteren, weer proberen, opnieuw ondervinden, verder verbeteren enzovoort. Leren is bij Parkhurst ervaren. En ervaren is leren. Maar niet ervaren *sec.* Het is *rationeel* ervaren: leren kruist ervaring met efficiëntie en utiliteit. Het is ervaring gericht op zelfverbetering. Onderwijs moet leerlingen hiertoe de gelegenheid, de structuur, de omgeving, de instrumenten, het materiaal, de stof en de ondersteuning geven.

Autonomie en socialiteit zijn antropologische principes. Rationaliteit is een algemener filosofisch principe, eventueel een praxeologisch principe. In de pedagogiek en de filosofie komt rationaliteit ook wel als antropologisch principe voor (bijvoorbeeld in verband met redelijkheid en reflexiviteit¹), maar dan zijn de betekenis, de rol en de status van rationaliteit duidelijk anders dan bij Parkhurst. Een en ander heeft te maken met de filosofische achtergrond van Parkhurst en haar Daltonplan.

Pragmatisme

Filosofisch oriënteert het Daltonplan zich naar drie principes: autonomie, socialiteit en rationaliteit. De invulling van deze principes en de relatie ertussen lijken de filosofie te weerspiegelen die in Amerika in het begin van de twintigste eeuw gangbaar was: het Pragmatisme. In ander verband zullen we uitgebreid terugkomen op de verhouding tussen Daltonplan en Pragmatisme.

---

¹ Zie bijv. Van der Ploeg 1995, Bransen 2003.

2. Pedagogische doelen

Het algemene doel van het onderwijs is volgens Parkhurst tweeledig: culturele en morele ontwikkeling en vorming. In *Education on the Dalton Plan* onderscheidt ze systematisch deze twee oogmerken: cultureel en moreel. De betekenis van ‘cultureel’ is bij Parkhurst betrekkelijk smal, vergeleken met wat tegenwoordig gebruikelijk is: cultureel associeert zij met cognitief, intellectueel en academisch. De betekenis van ‘moreel’ is bij Parkhurst betrekkelijk breed: ze associeert moreel sterk met sociaal; de ene keer heet het morele ontwikkeling of karaktervorming, de andere keer heet het sociale ontwikkeling of gewoontevorming.

De tegenstelling cultureel versus sociaal en moreel komt nagenoeg overeen met een onderscheid dat gebruikelijk is onder pedagogen: dat tussen kundigheden (kennis, vaardigheden) en gezindheden (houdingen, normen, waarden, deugden enz.).

In schema, in het kort:

- Cultureel en cognitief (± kundigheden)
- Moreel en sociaal (± gezindheden)

Volgens Parkhurst ligt in de oude school de nadruk eenzijdig op cognitie en cultuur. Het gaat er ten koste van morele en sociale ontwikkeling en vorming. Kinderen worden zelfs anti-sociaal door school en krijgen ongunstige karaktertrekken (vgl. bijv. EDP, pp. 4 en 17). Daltonplan doet dat anders. Het heeft een “the twin ideal” (EDP, p. 5): “Learn not only how to develop her intellect but also how to conduct herself as a unit of society”. Daltonplan aspireert “(to) inculcate a respect for learning and the desire for a high level of cultural development and at the same time to breed in the young ... moral stamina” (EDP, pp. 4 en 5).

Moreel en sociaal

Voor de inhoud van de morele vorming verwijst Parkhurst aanvankelijk naar Conklin:

“Any education is bad which leads to the formation of habits of idleness, carelessness, failure instead of industry, thoroughness and succes ... to habits of pious make-believe, insincerity, slavish regard for authority and disregard of evidence, instead of habits of sincerity, open mindedness and independence.”

IJver, zorgvuldigheid, succes, oprechtheid, openheid, onafhankelijkheid ... Hierop behoort onderwijs gericht te zijn, aldus Parkhurst (EDP, p. 4). Later noemt ze ook sociale verantwoordelijkheid als deugd. Onderwijs moet bevorderen dat het kind “can grow into a harmonious, responsible being, able and willing to lend himself consciously to co-operation with his fellows for their common benefit (EDP, p. 15).

Met andere woorden: *Education on the Dalton Plan* hecht over het geheel genomen belang aan verscheidene soorten morele en sociale deugden

(kwaliteiten, gewoonten, kenmerken, disposities en dergelijke). Er zijn op z'n minst drie te onderscheiden:

- Deugden enz. met betrekking tot arbeid, zoals ijver en zorgvuldigheid.
- Kwaliteiten die later in de pedagogiek en de filosofie tot personaliteit gerekend worden en tot de democratische deugden², zoals openheid en onafhankelijkheid.
- Deugden enz. die met socialiteit te maken hebben, zoals zorg om algemeen belang.

Cultureel en cognitief

Voor Parkhurst spreekt de traditionele culturele (cognitieve, intellectuele, "academic") doelstelling van onderwijs vanzelf. Leerlingen moeten de nodige collectief gewaardeerde kennis en vaardigheden verwerven. Dit staat bij haar niet ter discussie. Wel vindt ze dat "acquisition of culture" doelmatiger kan dan in het klassikale onderwijs: "only by liberating the pupil can the curriculum ever be thoroughly and satisfactorily carried out" (EDP, p. 108).

Zonder deze basis maken leerlingen zich de cultuur niet *echt* eigen. Onderwijs dat het leren onvoldoende aan de leerlingen zelf overlaat, biedt geen stevige ondergrond voor cultuurverwerving. Daltonplanonderwijs wel:

"If the curriculum is gradually mastered by the liberated pupil in his pre-adolescent period, he will possess a body of correlated knowledge which will serve as a ballast for adolescence. Armed with the 'tools of knowledge,' that stage may be productive of wider powers for building a super-structure of real culture upon a sure foundation. Without this fundamental basis he will have nothing but sand to build upon and may even lose the desire to build altogether." (EDP, pp. 108, 109)

Leerstofkeuze en leerplan

In *Education on the Dalton Plan* laat Parkhurst zich met opzet niet uit over de leerstofkeuze en de inhoud van het curriculum (EDP, pp. 22, 23). Haar prioriteiten zijn de organisatie en de vorm van het onderwijs. "The Dalton Plan can be applied to the reorganization of any school" ongeacht het curriculum, want het is in de eerste plaats een "efficiency measure" (EDP, p.37). Organisatie en vorm zijn ook te verbeteren zonder dat de inhoud hoeft te veranderen. Er wordt al veel te veel belang gehecht aan leerstof en leerplan. Het wordt tijd dat we oog krijgen voor de activiteiten van de leerling en de leerkracht.

Incidenteel blijkt dat leerstofkeuze en leerplan Parkhurst toch niet onverschillig laten. Omdat ze haar gedachten erover niet uitwerkt kunnen ze moeilijk tot de Daltonplan onderwijspedagogiek gerekend worden. Maar ze zijn wel opmerkenswaard. Parkhurst vindt dat bij de leerstofkeuze rekening gehouden moet worden met wat de leerlingen nodig hebben en wat later nuttig is (EDP, pp. 1-3 en 23). Ze pleit verder voor "synthetic education": de onderwerpen van de verschillende vakken moeten op zo'n manier gekozen en

---

² Met name bij Kohnstamm, Langeveld en Imelman en de Amerikaanse en Britse *philosophers of education*. Vgl. Van der Ploeg 1995.

behandeld worden dat de leerlingen zicht krijgen op de samenhang tussen de onderwerpen en de vakken onderling en dat ze tegelijkertijd ervaren hoe het schoolse leren samenhangt met het alledaagse leven³ (EDP, pp. 25, 26). Derde gedachte is dat leerstofkeuze en leerplan niet beperkend mogen zijn. De inhoud mag de vorming en ontwikkeling van bijvoorbeeld openheid en burgerschap niet in de weg zitten. Parkhurst illustreert het met Geschiedenis: nationalistisch getint geschiedenisonderwijs “may be patriotic, but the narrowing influence of such teaching upon the pupil is evident”. Alleen bij een zakelijker en evenwichtiger leerstofkeuze “can the child grow into a complete man or woman as well as a good citizen” (EDP, p. 58). De vierde en laatste gedachte is minder bescheiden dan de andere drie. Het Daltonplan moet het onderwijs efficiënter maken. Daar hebben we voorlopig onze handen vol aan. Zijn in de toekomst organisatie en vorm geen zorg meer, dan kan de inhoud radicaal op de schop. Ideaal is “a freer curriculum composed entirely of projects set by the pupils themselves” (EDP, p. 37).

De mens die nergens bang voor is

Met de uitgeduide tweeledige doelstelling wijkt Parkhurst niet of nauwelijks af van de pedagogische traditie. Bijzonder aan *Education on the Dalton Plan* is dat er naast de algemene doelstelling ook uitdrukkelijk een specifiek doel geformuleerd wordt: “the fearless human being”, de mens die nergens bang voor is. “That is just what we educationalists are trying to create” (EDP, p. 7). Het wordt helaas niet precies gekarakteriseerd, alleen anekdotisch verbeeld. Tot voorbeeld strekken de spoorwegdirecteur (EDP, p. 7) en de lefgozertjes, “the masters of the playground and the street” (EDP, p. 21).

In Parkhursts vergelijking met de lefgozertjes komt de mens die nergens bang voor is naar voren als wereldwijd, handig, zelfverzekerd en bijdehand. De vergelijking met de spoorwegdirecteur kenschetst de mens die nergens bang voor is als kundig, ervaren, initiatiefrijk, vooruitdenkend en strategisch. Onderwijsdoel van Daltonplan is dan een combinatie van uitgesproken *praktische* kwaliteiten.

Parkhurst reconstruerend:

- Kundig, wereldwijd
- Ervaren, handig
- Zelfverzekerd, bijdehand
- Proactief, vooruitdenkend

Het valt nog te bezien hoe de specifieke doelstelling zich verhoudt tot de algemene. Eerste indruk is dat het ideaal van de mens die nergens bang voor is, bewijst hoezeer Parkhurst uit is op een *pragmatische* invulling van kundigheden en gezindheden, een invulling waarin efficiëntie en nuttigheid voorop staan, samen met stoutmoedigheid en nonconformisme. Zoals eerder gezegd zullen we in ander verband uitgebreid terugkomen op de verhouding tussen Daltonplan en Pragmatisme.

---

³ Later en elders heet het ‘Gesamtunterricht’, ‘totaliteitsonderwijs’ of ‘organisch onderwijs’.

3. Didactische principes

Didactische principes normeren de vormgeving en organisatie van het onderwijs. Het Daltonplan kent twee didactische kernprincipes: vrijheid en samenwerking, “freedom” en “co-operation”.

Vrijheid

Het eerste didactische kernprincipe is vrijheid. Leerlingen moeten de vrijheid krijgen om zelf hun werkzaamheden op eigen wijze te organiseren en uit te voeren. Het gaat om de ruimte voor zelfverantwoordelijkheid van de leerling, dat wil zeggen: verantwoordelijkheid voor “the pursuit and organization of his own studies in his own way” (EDP, p. 15). Zoals kinderen bewegingsruimte nodig hebben voor hun lichamelijke gezondheid, zo hebben ze ook “mental and moral liberty” nodig om optimaal te kunnen leren (EDP, p. 15). De vrijheid is voorwaarde voor zelfverantwoordelijkheid en als zodanig voorwaarde voor zowel culturele vorming als sociale en morele ontwikkeling en vorming.

Het onderwijs moet leerlingen voldoende vrijheid gunnen om zelf hun werk te plannen en te doen. De ervaring van zelfverantwoordelijkheid leert goede gewoonten aan en verkeerde gewoonten af; ze vormt het gedrag in moreel en sociaal gunstige zin. (EDP, o.a. pp. 5 en 15).

Zelfverantwoordelijkheid is ook cruciaal voor het eigen maken van kundigheden, de verwerving van cultuur. Dat komt doordat bij zelfverantwoordelijk leren efficiënt ‘gebruik gemaakt’ wordt van motivatie, interesse, aandacht en concentratie. Parkhurst verwoordt het onder meer als volgt:

“From the academic, or cultural point of view, the pupil must be made free to continue without interruption his work upon any subject in which he is absorbed, because when interested he is mentally keener, more alert, and more capable of mastering any difficulty that may arise in the course of his study. Under the new plan there are no bells to tear him away at an appointed hour and chain him pedagogically to another subject and another teacher. Thus treated, the energy of the pupil automatically runs to waste. Such arbitrary transfers are indeed as uneconomic as if we were to turn an electric stove on and off at stated intervals for no reason. Unless a pupil is permitted to absorb knowledge at his own speed he will never learn anything thoroughly.”
(EDP, p. 16)

Samenwerking

Het tweede didactische kernprincipe is samenwerking. De school behoort een gemeenschap te zijn (“a social community”) waarin leraren en leerlingen samenwerken, leerlingen onderling en leraren onderling, maar vooral ook leerlingen met leraren. In de traditionele school maken ondoelmatige en onnuttige autoritaire verhoudingen de dienst uit: “fictitious authority”, “arbitrary authority”, “immutable rules and regulations”. Parkhurst heeft er geen goed woord voor over: “It is restrictive, not educative. ... It is fatal to the

idea of a school as a vital social unit” (EDP, p. 18). Alleen als werkgemeenschap biedt de school de nodige gelegenheid voor sociale, morele en culturele ontwikkeling en vorming.

Functioneert de school als werkgemeenschap, dan doen leerlingen de ervaringen op met wederzijdse afhankelijkheid, interactie, relaties, groepsdwang, groepsleven en dergelijke die de basis vormen van moraliteit en socialiteit. Dan ervaart het kind hoe afhankelijk het is van anderen en hoe afhankelijk anderen zijn van hem, leert het onwillekeurig antisociaal en asociaal gedrag af. Vandaar het weerkerende advies in *Education on the Dalton Plan*: “(The school) should be so organized that neither pupil nor teacher can isolate themselves, nor escape their due share in the activities and in the difficulties of others (EDP, p. 17).

Ook met het oog op culturele vorming is het verstandig de school als werkgemeenschap in te richten. “Academically considered, the old system is just as fatal as it is from the social point of view,” aldus Parkhurst (EDP, p. 18). Het is één van de wijsheden die zij aan Swift ontleent: “The rational method is to work *with the students*” (EDP, p. 9). Het is niet doelmatig om als leraar alles te doen: leerlingen alles voor te doen en voor te houden en uit te leggen en op te leggen. Het leerzamer voor de leerling wanneer de leraar de leerling betreft in de werkzaamheden. Activeer de leerling, zet hem zelf aan het werk, geef hem eigen verantwoordelijkheden, laat hem binnen bepaalde grenzen zelf de tijd indelen, de werkwijze kiezen, het tempo bepalen ... Het leren zal er beter van worden. “Education is, after all, a co-operative task” (EDP, pp. 18, 19).

Algemene didactische principes

Vrijheid en samenwerking als kernprincipes van het Daltonplan corresponderen met de vijf didactische principes die gedurende de gehele twintigste eeuw de leidraad zijn in praktisch alle onderwijsvernieuwing:

- Individualiseren = leerlingen individueel benaderen
- Activeren = laten leren door zelf doen en zelf denken
- Interactiveren = van elkaar en met elkaar laten leren
- Differentiëren = verschillen tussen leerlingen recht doen
- Contextualiseren = omstandigheden en omgeving recht doen

Het onderwijsleren moet individueel, actief, interactief, differentieel en contextueel worden, dat wil zeggen: individueler, actiever, interactiever, differentieeler en contextueler dan mogelijk is in de school die eind negentiende eeuw gewoon werd in Amerika en Europa. Parkhurst noemt het “the old system”, in Nederland heet het begin twintigste eeuw “de oude school”: de school van het klassikale frontale collectieve onderwijs, waarin leerlingen klasgewijs geordend worden naar leeftijd, collectief en uniform benaderd worden (“lockstep teaching”) en frontaal en simultaan lesgeven wordt.

Onderwijsvernieuwing wil het klassikale frontale collectieve onderwijs verbeteren. Zowel de wetenschappelijke vernieuwing (in Nederland de wetenschappelijke didactiek sinds Kohnstamm vanaf eind jaren twintig) als

professionele initiatieven (bijvoorbeeld die van de Nederlandse Onderwijzers Vereniging in de jaren vijftig) en ook pedagogische reformbewegingen (bijvoorbeeld Montessori, Vrije School, Jenaplan) volgen min of meer dezelfde principes. Overal en iedereen gaat het erom de collectiviteit te doorbreken en leerlingen individueler te benaderen; zelfwerkzaamheid te bevorderen; eerder en elders verworven kennis te activeren; leerlingen zelf te laten nadenken en denkenderwijs te doen leren; leerlingen gelegenheid te bieden of aan te sporen samen te werken, onderling te leren, elkaar te raadplegen en te helpen; verscheidenheid onder leerlingen te erkennen, verschillen qua niveau, achtergrond, afkomst, tempo, belangstelling enzovoort, door in aanbod en vorm te variëren; aan te sluiten bij de leefwereld en belevingswereld van de kinderen en hun motivatie en belangstellingswereld; de afstand tussen school en ‘buiten’ (niet-school) te verkleinen in onder meer leerstofkeuze (bruikbare, relevante, herkenbare kennis), leerstofordening (bijv. totaliteitsonderwijs) en vooral leervormen (bijv. leren door doen, ervaringsleren, situatief leren, authentiek leren, functioneel leren, apprenticeship leren, projecten, opdrachten, simulatie, excursie).

Daltonplan is in dit opzicht geen uitzondering. Ook Daltonplan wil het onderwijs individualiseren, activeren, interactiveren, differentiëren en contextualiseren. De twee didactische kernprincipes vrijheid en samenwerking bieden hiervoor de basis. Om maar wat te noemen: Krijgen leerlingen de vrijheid om zelf hun werkzaamheden op eigen wijze te organiseren en uit te voeren, dan wordt het schoolse leren vanzelf individueler, actiever en verscheidener. Functioneert de school als werkgemeenschap, dan worden leerlingen actiever en wordt er vanzelf samengewerkt, ook tussen leerlingen. Spreken de werkzaamheden de eigen kennis en vaardigheden van de leerlingen aan en spelen ze in op de belangstelling van de leerlingen, dan is het onderwijs contextueel. Sluit de school als sociale gemeenschap zich niet af voor haar eigen sociale omgeving, wordt wat buiten speelt betrokken in het leren en wordt de leerling betrokken in wat buiten speelt, ook dan is het onderwijs contextueel.

Education on the Dalton Plan bezigt het twintigste-eeuwse jargon nog niet, maar beoogt met vrijheid en samenwerking als kernprincipes praktisch hetzelfde als andere onderwijsvernieuingspleidooien beogen met principes als individualiseren, activeren, interactiveren, differentiëren en contextualiseren. Parkhurst liep vooruit op de onderwijsvernieuwingen van de twintigste eeuw.

4. Didactische kenmerken

Didactische principes kunnen in het onderwijs op talloze manieren gerealiseerd worden. Typerend voor de didactische concretisering in het Daltonplan zijn drie kenmerken:

- Werken met taken
- Zelf tijd indelen
- Vaklokalen en vakleerkrachten

Werken met taken

Voorop staat dat het schoolse leren het werk van de leerling zelf is. Onderwijs moet zo georganiseerd en ingericht worden dat de leerling zijn eigen werk doet. De oude school is veel te veel ingesteld op “doing the pupil’s work for him” en “constantly telling him what to do, when and how to do it” (EDP, pp. 24, 31). Dat is niet doelmatig; immers, “the more she teaches, the less ... will he learn” (EDP, p. 54). Daltonplan is efficiënter: “making it possible for him (the pupil) to do his own work” (EDP, p. 24).

Eigen werk betekent niet zelfgekozen werk, want de leerstof wordt niet door de leerling bepaald en het leerplan niet door hem samengesteld. Eigen werk betekent *aangenomen werk*: werk dat de leerling bij overeenkomst op zich neemt. De leerling verplicht zich als het ware contractueel specifieke werkzaamheden te verrichten. Hij werkt vervolgens onder eigen verantwoordelijkheid en bepaalt dus zelf de manier van werken en de werkplanning.

Met andere woorden: Leerplan en leerstof worden gestructureerd en aangeboden als door de leerlingen zelf te aanvaarden en uit te voeren klussen. Alles wat geleerd dient te worden, krijgt “the shape of a contract job”: “The curriculum is divided up into jobs and the pupil accepts the task appointed for his class as a contract” (EDP, pp. 28, 29). Methode zowel als planning is aan de leerling zelf: “each pupil must be allowed to organize his method of working as he thinks best” (EDP, p. 30). Hij doet zijn werk “in his own way at his own speed” (EDP, p. 18).

Het werk wordt de leerlingen aangeboden in de vorm van taken, “assignments”. In *Education on the Dalton Plan* wordt uiteengezet hoe taken er idealiter uitzien. Er worden ook verschillende concrete voorbeelden gegeven van taken, zowel taken samengesteld door Parkhurst zelf als taken van anderen. Doordat de voorbeelden en de aanwijzingen niet alle even duidelijk en eenduidig zijn vereist het enige studie en vergelijking om een gedetailleerd beeld te krijgen van de kenmerken van de taak, dat wil zeggen: van hoe Parkhurst zich de taken precies voorstelde. In ander verband komen we hierop terug.

Een paar min of meer globale kenmerken van de taak staan wel vast. Een taak laat de leerling zelfstandig een specifiek deel van de leerstof verwerken. Ze geeft aan welke middelen en bronnen benut kunnen worden en eventueel welke benut moeten worden. Ze suggereert verschillende werkwijzen zonder

een werkwijze voor te schrijven. Ze formuleert welke vragen tenslotte beantwoord moeten kunnen worden en eventueel welke deelopdrachten uitgevoerd moeten worden. Ze geeft aanwijzingen voor mogelijke of verplichte manieren van presentatie of rapportage van de opbrengsten.

De taken specificeren het werk dat de leerling geacht wordt op zich te nemen. Dank zij de specifieke taken krijgt de leerling overzicht van en inzicht in de leerdoelen en wat er van hem verwacht wordt. Zulk overzicht en zulk inzicht zijn voorwaarden voor zelfverantwoordelijkheid: zonder voldoende inzicht en overzicht kan de leerling de werkzaamheden niet adequaat zelf aanpakken, vergelijken, roosteren enzovoort. Overzicht van en inzicht in wat de bedoeling is en wat er van hem verlangd wordt zijn tegelijkertijd buitendien voor de interesse en de motivatie: een en ander is “essential, not only for the fundamental purpose of arousing the child’s interest, but also so that he may intellectually appreciate the purpose of the demands made upon him (EDP, p. 108). Parkhurst ziet het bieden van overzicht van en inzicht in het werk als cruciale functie van de taak.

“The main and most important point to keep in mind in composing an assignment is that it must clearly demonstrate to the pupil what his job really is. He must be told distinctly what is expected of him, and the difficulties he is likely to meet in the execution of it must be indicated” (EDP, p. 58).

Werken met taken is het belangrijkste didactische kenmerk. Om met Parkhurst zelf te spreken: “It is not too much to say that the Dalton Laboratory Plan hinges upon the assignments” (EDP, p. 47). De andere kenmerken vloeien voort uit het werken met taken.

Zelf tijd indelen

Om hun werkzaamheden onder eigen verantwoordelijkheid en op eigen wijze te kunnen verrichten moeten de leerlingen niet alleen de tijd krijgen, maar ook de gelegenheid krijgen om zelf de tijd in te delen. Zelf het werk mogen en moeten plannen sterkt het besef dat het eigen werk is en mede hierdoor het gevoel dat het de moeite waard is. Bovendien is zelf plannen doelmatig vanwege de verschillen tussen leerlingen. Leerplan en leerstof zijn voor alle leerlingen gelijk, maar de leerlingen zijn allerminst gelijk.

Leerlingen zijn onder andere verschillend in wat ze moeilijk vinden en hoeveel tijd ze nodig hebben.

“Though the standard is the same, the pupils are not. As their mental legs must be of different lengths, their rate of speed in study must vary also. ... It is of the essence of the Dalton Laboratory Plan that pupils should progress each at his own rate, for only so can the work be assimilated thoroughly” (EDP, p. 30).

Werkzaamheden die voor een leerling gemakkelijk zijn, kan hij vlugger dan gemiddeld doen, zodat hij extra tijd kan besteden aan werkzaamheden die hij

lastig vindt. Dit kan de leerling zelf het beste merken, bijhouden en organiseren.

Zelf de tijd indelen is ook van belang voor de motivatie en de concentratie. De oude school houdt hier geen rekening mee, volgens Parkhurst. In de klassikale simultane (“lockstep”) benadering is de les vaak

“too short for the pupil to whom the subject appealed, and who was consequently quick at the up-take, and too long for the child whose mind had flown out of the window after something about which he was naturally enthusiastic” (EDP. P. 40).

Het dwingende collectieve rooster zorgt voor verveling en inefficiëntie. Het laat leerlingen onnodig op elkaar en op de leerkracht wachten en tegelijkertijd onderbreekt het leerlingen regelmatig in hun werk. Zonde van de tijd. En zonde van de aandacht: “The pupil must be made free to continue without interruption his work upon any subject in which he is absorbed, because when interested he is mentally keener, more alert, and more capable of mastering any difficulty” (EDP, p. 16).

Parkhurst heeft hooggespannen verwachtingen van leren op eigen tempo:

“Under the Dalton Plan there is no danger that a child will have forgotten by the end of the month what he learnt at the beginning. Having studied each subject in his own pace at the moment when interest was keenest, the knowledge thus acquired fixes itself far more deeply in the memory than under the old class system, when he was often unwillingly forced to cram a lesson for recitation on the following day, which faded from his mind immediately after” (EDP, p. 99).

In het Daltonplan is de opgelegde collectieve tijndeling radicaal afgeschaft: “among the impediments to true education which is ruthlessly abolished by the Dalton Laboratory Plan is the time-table (EDP, p. 33). Hiervoor in de plaats komt de eigen planning van de leerling. De leerling hoeft zich alleen te houden aan de vaste dagindeling. Parkhurst stelt voor de leerlingen elke ochtend van negen tot twaalf uur aan hun taken te laten werken en ze vervolgens een klein uur werkoverleg te laten houden (“oral lesson” of “conference”) in klasseverband begeleid door een leraar.

Verder moet de leerling natuurlijk het voorgeschreven leerplan in acht nemen: het totaal aan werkzaamheden dat hij in een maand of jaar moet verrichten. Leerlingen houden de vorderingen bij door in uiteenlopende tabellen (“graphs”) aan te geven welke taken zij hebben afgerond. Er zijn tabellen om de vorderingen per leerling ten opzichte van de totale maand- of jaarlast te registreren en tabellen om de vorderingen van de leerlingen ten opzichte van elkaar inzichtelijk te maken. De “graphs” brengen voor elke leerling de eigen voortgang in kaart: hij krijgt een helder beeld van hoe ver hij is en wat hij nog moet doen. Het helpt hem adequaat zijn werk te organiseren en zijn tijd in te delen.

Vaklokalen en vakleerkrachten

De school is volgens het Daltonplan een werkgemeenschap. Er wordt niet lesgegeven, maar gewerkt. De ruimten zijn geen klaslokalen, maar werkplaatsen. Leraren zijn in de eerste plaats vakleerkrachten. Parkhurst kenschetst het als volgt:

“each instructor ... (is) able to devote all her energy to teaching her best subject and only that” en “everyone of the old grade rooms ... (is) converted into a laboratory where pupils belonging to all grades would come to study that one particular subject with the help of the teacher who adopted it” (EDP, p. 40).

De leerkracht moet vakleerkracht zijn die in zijn vaklokaal de leerlingen bijstaat in de werkzaamheden die tot zijn vakgebied behoren. Parkhurst wil af van het inefficiënte gebruik dat elke leraar alle vakken geeft: de eis “that each instructor should be an expert in the teaching of every subject in the curriculum was inclined to make them jack-of-all-trades and masters of none” (EDP, p. 39).

Voor elk vak komt een apart lokaal. Het vaklokaal wordt de plaats voor alle instrumenten, middelen, boeken en naslagwerken die bij het betreffende vak horen. Leerlingen kunnen in deze ruimte beschikken over alles wat zij nodig hebben voor de werkzaamheden van dat vak. Ze kunnen hier ook de vakleerkracht raadplegen. Eventueel kunnen ze elkaar raadplegen. Alle aanwezige leerlingen zijn hier met hetzelfde vak bezig. Dat vergemakkelijkt het van elkaar en met elkaar leren.

5. Professionele kenmerken

Daltonplan past elke school. Als de leerlingen niet te jong zijn (volgens Parkhurst is de ondergrens 9 jaar) kan “the Dalton Laboratory Plan ... be applied to the reorganization of any school” (EDP, p. 37). Bijzondere eisen aan het onderwijzend personeel worden niet gesteld.

Nergens in haar beschrijvingen van concrete schoolvernieuwingen wekt Parkhurst de indruk dat er specifieke voorwaarden zijn in de sfeer van kwaliteiten van leerkrachten. Sommige kwaliteiten ziet ze eerder als gevolg van Daltonplan-achtige reorganisatie dan als voorwaarde ervoor. Zo zouden leerkrachten dank zij het Daltonplan coöperatiever worden, minder autoritair worden en meer vertrouwen krijgen in de leerlingen.

Toch lijkt het Daltonplan professionele kenmerken te vooronderstellen. Blijkens *Education on the Dalton Plan* en de praktijk van Parkhurst zelf zijn leerkrachten in elk geval:

- Vakkundig en kindkundig
- Reflexief

Vakkundig en kindkundig

Leraren moeten in de eerste plaats vakleerkrachten zijn, volgens Parkhurst. Eén van de belangrijkste bekwaamheden van de leraar is hierom dat hij thuis is op het eigen vakgebied. Op dit punt maakt Parkhurst zich weinig zorgen. Er mankeert veel aan het onderwijs in het begin van de twintigste eeuw, maar leerkrachten hebben genoeg vakkennis en vakvaardigheden (EDP, p. 104). Wel gelooft ze dat het beter kan door per leraar één vak te laten verzorgen.

De leraar moet niet alleen verstand van zijn vak hebben, maar hij moet ook verstand van kinderen hebben. Met name van hoe kinderen zich ontwikkelen en hoe kinderen leren. Parkhurst noemt het “the psychology of the child” (EDP, o.a. pp. 19 en 32). In de oude school kan de leraar volstaan met klassikale uitleg en instructie. Daar valt het amper op als hij geen idee heeft van en geen oog heeft voor het kind, wat er omgaat in het kind, wat het kind vermag, wat het kind behoeft, wenst en vreest, waarin het ene kind verschilt van het andere. Het komt in de oude school niet zo aan op kindkennis; in Daltonplanonderwijs des te meer. Bij het opstellen en samenstellen van de taken en het begeleiden van de leerlingen in hun werkzaamheden moet de leraar inzicht hebben in en overzicht hebben van wat kinderen op verschillende leeftijden en van verschillende aard aankunnen en nodig hebben, hoe ze zich nieuwe kennis en vaardigheden eigen maken, wat ze moeilijk vinden, hoe ze problemen benaderen en oplossen, hoe ze met elkaar omgaan, wat ze aan elkaar kunnen hebben enzovoort. De Daltonplanleraar is naast vakkundig, dus ook kindkundig.

Vakkundigheid en kindkundigheid worden in het Daltonplanonderwijs maximaal aangesproken, vooral de kruising van beide. Het vergt immers nogal wat kennis van zowel het vak als de leerlingen en de nodige inventiviteit en creativiteit op het snijvlak van beide wanneer het onderwijs

zodanig georganiseerd en ingericht moet worden dat de leerlingen onder eigen verantwoordelijkheid kunnen werken en zodoende ook verschillend kunnen werken, terwijl het leerplan en de leerdoelen vaststaan en voor iedereen gelijk zijn, en zodanig dat het leren zoveel mogelijk aan de leerlingen zelf wordt overgelaten en de instructie zoveel mogelijk aan de omgeving en de middelen. Niet voor niks benadrukt Parkhurst meer dan eens het belang van nieuwsgierigheid, studie en onderzoek: de leerkracht dient zijn vakkundigheid en kindkundigheid actief te onderhouden, te verrijken en te verfijnen. De naam *Dalton Laboratory Plan* verwijst onder meer naar deze professionele reflexiviteit. Parkhurst gebruikt “laboratory” in twee betekenissen. Het vaklokaal is de werkplaats van de leerlingen, maar ook de “educational laboratory” (EDP, p. 9) van de leerkracht, dat wil zeggen: zijn vakdidactische onderzoeks- en studie- en experimenteer-omgeving.

Reflexief

Het tweede professionele kenmerk is reflexiviteit. Zoals gezegd: de kundigheden moeten actief onderhouden, verrijkt en verfijnd worden. Ook in andere opzichten behoort de leerkracht open te staan voor en uit te zijn op vermeerdering van zijn inzichten, verruiming van zijn blikveld en verbetering van zijn praktijk.

Parkhurst zelf is het toonbeeld van reflexiviteit. Het Daltonplan komt voort uit onvrede over een onderwijspraktijk die niet optimaal werkte, niet doelmatig was. Parkhurst veranderde haar onderwijs om een betere werkwijze te vinden, een zinvoller en werkzamer werkwijze. Hoe krijg ik het voor elkaar al die kinderen te bedienen en aan al die verschillen recht te doen en ook nog bij te brengen wat nodig is, terwijl ik er als leerkracht alleen voor sta? En ze bleef verbeteren: kritisch op de eigen praktijk, scherp observeren en evalueren, steeds weer nieuwe dingen uitproberen. Ze experimenteerde maar liefst bijna twintig jaar lang voordat ze haar aanpak op papier systematisch uiteenzette en verantwoordde in *Education on the Dalton Plan*. En zelfs daarin en daarna benadrukt ze keer op keer dat het geen model of systeem of methode is en dat men vooral moet blijven uitproberen en verbeteren.

“The Dalton Laboratory Plan must not be regarded as a cast-iron scheme. I offer it as a first step towards the evolution of a scheme of education which will develop the creative faculty of both teachers and pupils” (EDP, p. 124).

Ze wil om deze reden ook haar naam niet aan haar voorstellen verbinden: het zou anderen ertoe kunnen brengen eerbiedig te zijn in plaats van kritisch. Later, begin jaren vijftig, wil ze eigenlijk wel af van Daltonplan als naam, om dezelfde reden: zo'n naam klinkt naar traditie met alle bestendigheid en uitsluiting van dien, terwijl het erom gaat dat zoveel mogelijk docenten blijvend over onderwijs nadenken en onderwijs verbeteren⁴.

---

⁴ Een en ander blijkt uit een brief van Parkhurst aan de secretaris van de Nederlandse Dalton Vereniging destijds. De correspondentie waarvan deze brief deel uit maakt, wordt momenteel door ons onderzocht.

De leraar op de Daltonplanschool neemt idealiter een voorbeeld aan Parkhurst. Want het Daltonplan vergt van de leraar meer dan gewoonweg z'n werk doen. Hij gaat doordacht en bezonnen te werk, heeft oog voor de kwaliteit van zijn praktijk, beoordeelt wat er gebeurt, signaleert gebreken, ziet in wat mankeert en beter kan, staat open voor kritiek en suggesties van anderen, geeft eigen opvattingen en inzichten voor beter als andermans argumenten daartoe reden geven, is bereid zijn doen en laten en zijn oordelen te verantwoorden, is in staat zelf verbeteringen te bedenken en zijn praktijk overeenkomstig wat hij bedacht heeft te verbeteren. Hij is reflexief.

Daltonplan verdraagt zich niet met top-down-innovatie. De docent moet zelf merken wat verbeterlijk is, zelf ervaren waar verbetering nodig is en ook zelf inzien hoe het beter kan. Hij hoeft niet voortdurend alles zelf te bedenken, kan anderen raadplegen, zich informeren, door anderen ondersteund worden, maar hij heeft er niks aan en kan er niks mee als anderen voor hem bedenken en bepalen hoe het moet. Professionele reflexiviteit vooronderstelt een zekere mate van professionele autonomie en soevereiniteit. Dit betekent niet dat elke docent alles alleen doet. Daltonplan vergt van docenten samenwerking, wederzijdse betrokkenheid en gezamenlijke bezinning en verbetering. Parkhurst wijst uitdrukkelijk op het belang en de noodzaak van collegiale openheid en reflectie.

De professionele reflexiviteit waardoor Daltonplan is voortgebracht en wordt gedragen, is geen theorie-schuwe reflexiviteit die zich uitsluitend richt naar de praktijk en ook geen eenkennige reflexiviteit die zich vakmatig fixeert. Het is juist een reflexiviteit die zich breed oriënteert, zowel cultureel en maatschappelijk als wetenschappelijk. Parkhurst zelf geeft opnieuw het voorbeeld: in haar overwegingen en redeneringen verwijst ze geregeld naar culturele kwesties en maatschappelijke zorgen, maar ook naar vakliteratuur en ontwikkelingen in de wetenschappen, vooral de psychologie. Voorbeeld van dit laatste is de aandacht voor toenmalige nieuwigheden in de ontwikkelingspsychologie en de leerpsychologie en voor intelligentie en de IQ-test in hoofdstuk 8 van *Education on the Dalton Plan*. Aan de ontwikkelingspsychologie ontleent Parkhurst inzichten die een bepaalde fasering rechtvaardigen in de manier waarop en de mate waarin leerlingen vrij gelaten worden in hun leren (EDP, pp. 107, 109). In de leerpsychologie vindt Parkhurst bevestiging voor haar idee dat het werken met taken het meest doelmatig is onder meer doordat de leerling dan van tevoren weet wat er van hem verwacht wordt (EDP, p. 108). Het toentertijd nieuwe intelligentie-onderzoek wordt door Parkhurst omarmd als instrument om de effectiviteit van het Daltonplan te meten en om de verschillen tussen leerlingen in kaart te brengen (EDP, pp. 109, 110).

Ter uitleiding

Gegeven de principiële openheid van het Daltonplan en de professionele reflexiviteit van de betrokkenen ligt het voor de hand dat deze reconstructie van de Daltonplan onderwijspedagogiek niet de bedoeling heeft om te dogmatiseren. Het Daltonplan verdraagt geen dogma's. Door basis en bron toegankelijker te maken, hopen we juist het tegenovergestelde te bereiken. Het kan ons helpen in beeld te krijgen wat Daltonplan *eigen* is en het biedt ons aanknopingspunten en een kader voor bezinning op en verbetering van onze praktijken en theorieën, *Daltonplan-achtige* bezinning en verbetering. Bij Daltonplan-achtige bezinning en verbetering gaat het er niet om dat we onszelf voorhouden en elkaar vermanen Parkhurst toe te passen of te gehoorzamen. Het gaat erom dat we haar voorbeeld volgen: dat we op haar kritische, ge-engageerde en pragmatische manier, ons oriënterend naar vergelijkbare principes, ons onderwijs blijven vernieuwen.

Geraadpleegde literatuur

Bransen, J. (2003). De opvoedbare mens. In M. van Hees e.a. (red.) *Kernthema's van de filosofie*. Amsterdam: Boom, pp. 98-109.

Imelman, J.D. (2000). *Theoretische pedagogiek*. Baarn: Intro.

Parkhurst, H. (1921). Zes artikelen in *Times Educational Supplement*.

Parkhurst, H. (1922). *Education on the Dalton Plan*, New York.

Ploeg, P.A. van der (1995). *Opvoeding en politiek in de overlegdemocratie*. Baarn: Intro.